

РОЗВИТОК ФОЛЬКЛОРИСТИКИ В ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Заснування Харківського університету було величезною культурно-історичною подією в житті українського народу. Незважаючи на жорстоку національно-колоніальну політику, яку проводило російське самодержавство, на постійне переслідування української культури, Харківський університет став важливим вогнищем розвитку української національної культури, сприяв зближенню її з перемогою культурою братнього російського народу, зміцненню дружби українського і російського народів.

Значні заслуги має Харківський університет і в розвитку вітчизняної фольклористики. Початок діяльності університету збігається з періодом становлення нової української літератури, з періодом спроб і шукань, коли в Росії й на Україні виник посилений інтерес до української народної творчості. Харківський університет розпочав свою діяльність виданням великої кількості книг, підручників, газет, журналів, альманахів. На сторінках університетської преси часто порушувались теоретичні питання фольклористики, друкувались записи народної творчості й спеціальні дослідження про неї.

Помітним явищем української фольклористики був виданий І. І. Срезневським у 1831 р. «Український альманах», майже наполовину упорядкований із записів народної творчості.

У 1833 р. виходить альманах Петрова «Утренняя звезда», де опубліковано записані І. Срезневським три народні пісні. До кожної з них збирач подав коротку історичну довідку, видруквав пісні «Спалення Могильова», «Надгробна пісня Свиридовському» й «Погребальна пісня на смерть осаула Чурая» — одночасно українською мовою та в російському перекладі.

В цьому ж 1833 р. І. Срезневський випускає першу частину «Запорожской старины».

Разом з тим видання Срезневського не позбавлене серйозних хиб. В передмові, коментарях Срезневський нерідко зловживає переказами літописів, широко користується «Историей руссов», яка мала націоналістично спрямування. Найбільшим недоліком «Запорожской старины» є те, що Срезневський вмістив в ній ряд фальсифікацій, підробок під народну творчість.

Помітний слід в історії української фольклористики залишив й М. Костомаров. Перша його велика наукова робота — дисертація «Об историческом значении русской народной поэзии», була присвячена новому на той час питанню — розгляду народної творчості. В дисертації аналізується чимало українських пісень, записаних самим автором.

Широко використовує Костомаров народну творчість в своїх історичних дослідженнях. В монографії «Богдан Хмельницький», наприклад, Костомаров подає пісні й думи про великого народного полководця. У 1859 р. в Саратові вийшов з друку альманах Д. Мордовцева «Малорусский литературный сборник». В ньому опубліковано великий цикл «Народные песни, собранные в Западной части Волынской губ. Н. И. Костомаровым». Треба зазначити, що Костомаров вороже ставився до російської прогресивної культури, відстоював реакційні погляди на історію, що до краю обмежувало його можливості як дослідника.

У 1834 р. університетська друкарня видала збірку «Малорусские пословицы и поговорки, собранные В. Н. С.» (Смирницьким). Відзначаючи історико-пізнавальне значення зібраного ним матеріалу, Смирницький у передмові до збірки писав: «Желая сохранить от забвения малорусские пословицы и поговорки, так сильно выражающие характер сей нации, я старался собрать и издать их для удовольствия любителей

лей всего отечественного». Далі збирач повідомляє про свій намір продовжувати роботу над видавчим української народної творчості: «Ежели сей труд мой благосклонно будет принят, то я обязуюсь буду издать и продолжение оных, дополнив собранием малорусских загадок и употребляемых при свадьбах в Малороссии песен».

Свого задуму Смирницький, на жаль, не здійснив, але й те, що він зробив, було важливим вкладом у фольклористику: це була перша збірка українських приказок і прислів'їв, значна частина яких мають антипанське і антипівське спрямування.

Значним інтересом до української народної творчості характеризується діяльність професора Харківського університету Амвросія Метлинського. Протягом багатьох років він старанно збирав фольклор і в 1854 р. в Києві видав досить цінну збірку «Народные южнорусские песни». У передмові Метлинський з гордістю писав: «Славянская семья народов и главнейший среди нее народ русский, справедливо славится неисчерпаемым богатством народной поэзии» (стор. VII). Але поруч ми знаходимо невірне твердження, ніби українська мова є «наречие языка русского».

Метлинський, як і його попередники Церетелев, Смирницький і Лукашевич, дивився на українську народну творчість і мову, як на уламки, залишки минулого вже «золотого віку», як на явище, що вже зникає. Це й визначило коло оцінок видаваних ним збірок, де він обмежується фіксацією зникаючої старовини. Але цінність всіх цих збірок полягає в тому, що в них опублікована величезна кількість до того часу невідомого ще фольклорного матеріалу. Тут представлені певні побутові річно-календарні пісні й думи про боротьбу проти татар і польської шляхти, казачий, солдатський й бурлацько-сирітський пісні, а також жаргальні пісні, записані М. В. Гоголем. Метлинський перший з українських фольклористів опублікував зразки чумацьких і робітничих пісень.

Збірка Метлинського «Народные южнорусские песни» відразу ж завоювала широку популярність серед українських і російських читачів. Вона була високо оцінена сучасною російською пресою — журналами «Вестник Русского Географического Общества», «Современник», «Отечественные записки». Її появу із захопленням вітали і такі знавці народної творчості, як І. Срезневський, О. Пипін. О. Потебня говорив, що праці Метлинського навчили його цінити народну творчість, уважніше придиватись до життя народу. І. Франко також відзначав, що ця збірка багата не тільки змістом (кож. 1000 номерів пісень), але також повнотою і артистичним викінченням текстів деяких пісень.

Все своє недавнє життя присвятив збиранню народної творчості й харків'янин Ів. Манжура. 1890 р. він видав збірку «Сказки пословицы и т. п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губерниях», яка була значною подією в історії української фольклористики, бо публікацію народної творчості Манжура супроводив цінними коментарями.

Найвидатнішим харківським фольклористом був О. П. Потебня. Надзвичайно освічена, глибоко талановита людина, він залишив помітний слід у мовознавстві, літературознавстві, етнології. В кожній праці Потебні зустрічаємо глибокі екскурсії у народну творчість, розробку питань фольклористики. Роботи Потебні «О некоторых символах в славянской народной поэзии», «О мифологическом значении некоторых обрядов и поверий», «О доле и сродных с нею существах», «Малорусская народная песня», «Объяснение малорусских и сродных народных песен», «О купальских огнях и сродных с ними представлениях», «Переправа через воду, как пред-

ставление брака», велика рецензія на збірку пісень Я. Головацького та цілий ряд інших праць вченого є значним вкладом у розвиток фольклористики. В них Потебня наводить чимало зразків російської й української народної творчості, з великою ерудицією з'ясовує подібності тематики в фольклорі слов'янських країн. Але Потебня часто надміру захоплювався символами, перебільшував їх значення. «Головна сила Потебні», — зазначав І. Франко, — і заразом його слабкість при студіюванні чи то народних пісень, чи языка, се психологічний аналіз, що дуже часто переходить у гру символів і більше менше припадкових зближень. При тім він звичайно ігнорує етнографічні, історичні та географічні різниці й взаємини, що спричиняє звичайний в його дослідках брак наукового синтезу і позитивних висновків».

Досить плодотворною була фольклористична діяльність акад. Сумцова, найпродуктивнішого українського дожовтневого фольклориста. Перу Сумцова належить більше 100 праць, присвячених фольклору, в тому числі програма для збирання народної творчості, монографія «Діах українського фольклору», хрестоматія з народної творчості і багато інших праць. Дія всіх його праць характерне те, що, як влучно зауважив І. Франко у своїх дослідках «Сумцов звичайно розпоряджає багатим матеріалом друкованим, а почасти й рукописним, не вдаючися в ширші узагальнення або смілі гіпотези».

Не все, написане дореволюційними харківськими фольклористами, рівноцінне в науковому й ідейному відношенні. Ми відкидаємо ідеалістичне розуміння ними історії й ролі народних мас, якого дотримувались дожовтневі харківські вчені, нам чужа їх методологія. Але фактичний матеріал, зібраний і узагальнений фольклористами Харківського університету, з успіхом використовується радянською наукою. Харківський університет вніс цінний вклад в розвиток дожовтневої науки, він був важливим центром вітчизняної і зокрема української фольклористики.

В пожовтневий період, коли Комуністичною партією були створені всі умови для розвитку радянської науки, Харківський державний університет став одним із центрів української радянської культури, соціалістичної за змістом і національної за формою.

Протягом багатьох років у Харківському університеті працював член-кореспондент АН СРСР О. Білецький, який керував підготовкою науково-педагогічних кадрів з літератури й народної творчості. Йому належить ряд фундаментальних праць з фольклору «Легенда о Фаусте», «Старинный театр в России», яка є однією з найкращих праць з історії українського народного театру, велика узагальнююча стаття про українську народну творчість в «Литературной энциклопедии», стаття про українські думи тощо.

В Харківському університеті працював і відомий радянський етнограф, член-кореспондент Академії наук СРСР Д. Зелений, перу якого належить чимало праць з етнографії і народної творчості.

Зараз учені і студенти Харківського державного університету також активно працюють над збиранням народної творчості. В останньому номері «Трудів філологічного факультету» опублікована цікава стаття О. Розенберга «Деякі спостереження в галузі образотворчих засобів української народної пісні». В 1953 р. видавництво університету випустило цінний бібліографічний покажчик «Русское устное поэтическое народное творчество» В. Кнейчера, де чимало уваги приділено й українській народній творчості. Готується до друку збірник народних пісень, записаних студентами університету під час фольклорних експедицій.

П. ЛЕЩЕНКО.

«СТАЛІНСЬКІ КАДРИ»

Стор. 4. 4 березня 1955 р.